

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:41 (Ekim 2009)

ARABİZİMDEN TERİTORYAL KİMLİĞE GEÇİŞ: 1989 SONRASI ÜRDÜN'DE KİMİK POLİTİKALARI VE DEMOKRATİKLEŞ(EME)ME ÇABALARI

Nur KÖPRÜLÜ*

Özet

Ürdün ve Filistin entitelerini kuşatan tarihsel ve siyasi bağlar gözönüne alındığında Ürdün Haşemi Krallığı'nın barındırdığı Filistin boyutu ve demografik dengesizlik ülkedeki kimlik politikalarına şekil vermesi bakımından hayati önem taşımaktadır. Ürdün siyasi tarihi, ülkenin bir entite olarak ortaya çıkmasından itibaren Pan-Arapçı bağlılıklar ve Filistin ulusal hareketiyle çakışmıştır. Ürdün ve Filistin arasındaki bağlar belirgin olarak Ürdünlü kimliğinin inşa edil(eme)mesi tartışmalarına sebebiyet vermiştir. Buna bağlı olarak, Filistin-İsrail meselesinin çözümsüzlüğü, Arap devletlerinin Filistin mücadelesine verdiği taahhüt ve Arabizimin etkisi Ürdün'deki kimlik inşa sürecine hatırı sayılır ölçüde şekil vermiştir. Krallığın *süregelen* kimlik oluşum süreçleri göz önüne alındığında, ülkenin sınırları çevresinde gelişen bölgesel açmazlar, Ürdün'de yürütülen kimlik politikalarının merkezinde yer almaktadır. Bölgesel istikrarsızlığın ülke için en önemli etkisi siyasal liberalleşme politikalarından uzaklaşmak olmuştur. Bu çerçevede, Krallık yasal önlemler ile demokratikleşme sürecini yavaşlatmış ve "Önce Ürdün, Sonra, Arap Dünyası" teritoryal kimlik-inşa girişimi ile Orta Doğu'da yaşanan açmazların yarattığı iç huzursuzluğa çözüm üretme çabası içerisine girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ürdün, Filistin, Arabizm, İslami Hareket Cephesi (İHC), kimlik, demokratikleşme

Transition from Arabism to a territorial Identity: The Politics of Identity and Efforts of (De)Democratization of Jordan in the post-1989 era

Abstract

Given the historical and political linkages that have closely bound Jordanian and Palestinian entities, the Palestinian dimension and enduring demographic imbalance in the Hashemite Kingdom of Jordan have become central in shaping her politics of identity. Jordanian political history as a separate entity has for the most part coincided with that of Pan-Arabist identity and Palestinian national movement. The linkage between Jordanian and Palestinian entities has, specifically, brought various debates on the *un/making* of Jordanian identity. Accordingly, unsettlement of the Palestinian-Israeli dispute, Arab countries' commitments to the Palestinian problem and the impact of *Arabism* have all had considerable effects on Jordanian identity formation. Given the *constant* identity-building processes in Jordan, it's,

* Yard.Doç.Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası ilişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

therefore, central to analyze the effects of regional instabilities across Jordan's borders on the re-formulation of identity politics in the country. One of the most detrimental effects of the regional challenges on Jordan has been the *retreat* from the process of political liberalization. Thus, Jordan found itself to respond these external effects with two strategies: *re-building* Kingdom's *politics of identity* through "Jordan First, Arab Second" campaign with defining Jordanian identity in territorial sense; and secondly de-liberalizing the political arena via undertaking some legal measures.

Keywords: Jordan, Palestine, Arabism, Islamic Action Front (IAF), identity, democratization.

Giriş:

Ürdün Haşemi Krallığı kurulduğu ilk günden bugüne Orta Doğu ülkeleri arasında en yapay entite olarak adlandırılmaktadır.¹ Filistin halkı ve meselesi ile içiçe geçmiş Ürdün tarihi Krallığın aslında neden Arap dünyası içerisindeki kimlik tartışmalarının merkezinde yer aldığı göstermektedir. Orta Doğu'daki çoklu kimlikler (alt-devlet, devlet, ulus-üstü, ve teritoryal) ve geçirgen bağılıklar ve siyasal ideolojiler göz önüne alındığında, bölgedeki ülkelerin kimlik inşa süreçlerinin ne derece karmaşık bir yapıda olduğu görülmektedir. 1921 yılında İngilizler tarafından Filistin topraklarından yaratılan Maver-i Ürdün Emirliği'nin bölge ülkeleri içerisinde göreceli olarak en istikrarlı rejime sahip olacağı o tarihlerde hiçbir karar alıcının tahayyül edemeyeceği birşeydi.

Orta Doğu'da rejimlerin ayakta kalabilme çabaları gerek iç gerekse dış açmazlar nedeniyle sekteye uğramaktadır. 1946 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla Ürdün Krallığı, Arap üst kimliği ile Batı Yakalı Filistinlileri ve Doğu Yakalı Ürdünlüleri bütünleştirmeyi amaçlamış ancak Arap-İsrail Uyuşmazlığı ve Filistin ulusal mücadelesi Krallığın kimlik politikalarının sürekli olarak gündeme taşınmasına sebebiyet vermiştir.

Arabizmin ve Arapçı kimliğin içeriğine bakıldığında, Soğuk Savaş döneminde ve hatta günümüzde Filistinlilerin sayıca çoğunluk oluşturduğu Ürdün Haşemi Krallığı açısından çok fazla etkiler barındırdığı aşikardır. Şöyle ki, Arapçılık politikaları ve Arabizm Batı'nın baskın konumunu kabul etmeyen, üçüncü dünya ulusçuluğuna vurgu yapan, Filistin meselesinin çözümü için taahhütte bulunan, ve de dünya meselelerinde Arap dünyasının birlikte hareket edebileceği bir Arap Birliği fikri içermektedir.² Bu nedenle, Arapçılık politikalarının ve ideolojisinin birçok Arap toplumu üzerinde 'ulus-üstü' bağılıklar ve beklentiler doğurması kaçınılmazdı. Bu ulus-üstü bağılıklar göz önüne alındığında Orta Doğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonrası Batılı devletler tarafından bizzat çizilen sınırlarının ne kadar *geçirgen* bir yapıya sahip olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Zira Mısır'da Cemal Abdül Nasır'ın 1956 Süveyş Krizi sonrası İngiliz ve Fransızlara karşı kazandığı

¹ Gudrun Kramer, "Integration of the Integrists", in Ghassan Salamé (der), **Democracy Without Democrats**, I. B. Tauris, London, 1994.

² Raymond Hinnebusch, **International Politics of the Middle East**, Manchester University Press, 2003.

ideolojik ve siyasi üstünlük Arabizme ve Arap dayanışmasına son derece hız kazandırmıştır.

Pan-Arabizm ve Ürdünlülük Arasında:

Arabizmin etkileri tüm Arap toplumlarında aynı yankıyı bulmamıştır. Ürdün Haşemi Krallığı bu açıdan bakıldığında bölge ülkeleri içerisinde farklı bir örnek barındırması bakımından son derece önemli bir yere sahiptir. Arap-İsrail Savaşları sonrası Filistinli mültecilerin Ürdün'e göçü ve ülkenin sınırlarının yeniden belirlenmesi Ürdün Krallığı'ndaki kimlik oluşturma çabalarına farklı bir yön vermiştir. Özellikle Batı Yakası topraklarının 1950 yılında ilhak edilmesiyle birlikte yaklaşık 700,000 Filistinlinin Ürdün topraklarında o güne dek hassas bir şekilde oluşturulan nüfus dengesini büyük ölçüde değiştirmiştir. Bunun sonucunda da *Doğu Yakalılar* olarak adlandırılan yerli Ürdünlüler Filistinli mültecilerle kıyaslandığında sayıca azınlık konumuna düşmüşlerdir. Kurulduğu ilk günden itibaren Emirliği'in meşruiyet kaynağını Bedeviler/ Doğu Yakalı aşiretler oluşturmaktaydı. Haşemi kraliyet ailesinin dahi Ürdün'ün yerlisi olmadığı düşünüldüğünde, Ürdünlü kimliği Bedeviler üzerine vurgu yapılarak inşa edilmeye çalışılmış uzun soluklu bir süreç olmuştur. Birbirine örülmüş Filistin ve Ürdün siyasi tarihi bu uzun soluklu sürecin temel sınırlamalarını ve dinamiklerini oluşturmaktadır.

Tarihsel arkaplanın yanı sıra bu tabloya Filistinli göçmenler meselesi ve onların Ürdün'deki statüleri de eklendiğinde, Krallığın 1950'lerden sonra inşa etmeye çalıştığı ulus-devlet oluşturma süreçleri Filistin kökenli Ürdünlüler ile yeni bir boyut kazanacaktır. Krallığın bu noktada ilk politikası, tüm Filistinli göçmenlere vatandaşlık hakkı tanımak oldu. Arap ülkeleri içerisinde Filistinli göçmenlere bu hakkı tanıyan tek ülke Ürdün'dür. Kral I. Abdullah'ın Filistinlilere yönelik bu siyaseti sadece onların Ürdün topraklarında barınabilmelerini sağlamak değil, bunun yanında Ürdün toplumunun ayrılmaz bir parçasını oluşturdukları düşüncesini hayata geçirme amacıydı. İşte Ürdün'ü diğer Arap devletlerinden ayıran temel unsurlardan biri, *geçirgen* sınırlar dahilinde Filistinli mültecilere rağmen Filistin ulusal kimliğinin ülke siyasetinde baskın konuma gel(e)memesi gerçeğidir.

1950 ve 1960 arası dönemde Haşemi Krallığı Filistin kökenli Ürdünlülerin *Araplaştırılarak* "melez" bir Ürdünlü kimliği ve ulusu inşa etmeye çalışmıştır. Bu yıllarda Krallığın iki çakışan politika uyguladığı görülmektedir. Bir taraftan iç politikada Batı Yakalıları topluma entegre amacı ile *Araplaştırma* siyaseti uygulanırken, diğer taraftan Mısır ve Suriye'nin Pan-Arapçı söylemlerinin ve politikalarının yarattığı baskıya karşı milliyetçi ve sosyalist gruplara karşı Batı odaklı dış siyasetini devam ettirmeye çalışmış olmasıdır.³ Özellikle Mısır'ın laik ve üçüncü dünyacılık söylemleri ekseninde geliştirdiği Pan-Arabizm Ürdün'ün de içinde bulunduğu geniş bir coğrafyada yankı buldu.⁴ Tarafsız bir dış politika ve sosyalist duruşa sahip Nasırizm, Ceyazir'in 1962'de Fransa'dan bağımsızlığını

³ Adnan Abu Odeh, **Jordanians, Palestinians and the Hashemite Kingdom of Jordan in the Middle East Peace Process**, United States Institute for Peace Press, Washington D.C., 1999, ss: 114-118.

⁴⁴ Bu dönemde "Nasırizm'in İtibarı" için bkz: Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, İletişim Yayınları, 1997, s. 470.

alması, Suriye’de 1963’te iktidarın Baas Partisi ve Nasır’a yakın çevreler tarafından ele geçirmesiyle ve İngiltere’nin Körfez’deki protektoralarından çekilmesiyle etki alanını arttıracaktır.

Adid Davişa’nın da vurguladığı gibi, Cemal Abdül Nasır Arap milliyetçiliğini Sati al-Hüsri’nin tanımladığı şekilde Mısır’dan tamamen bağımsız bir hareket olarak değerlendirmemiş olsa da, Batı destekli Bağdat Paktı’nın Arap Devletlerine sunulduğu 1950’li yılların ilk yarısında Nasır’ın Üçüncü Dünyacılığının bölgedeki ulus-aşırı etkisi oldukça etkin bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁵ Nasır’ın özellikle 1954 yılında Çek Silah Anlaşmasını imzalaması, başta Şam, Bağdat ve Amman olmak üzere birçok Arap toplumunda yankı buldu. Anlaşmaya karşı oluşan cephe, Mısır’ın Üçüncü Dünya ulusçuluğu çerçevesinde temelde emperyalizme karşı duruşu ve bağımsız hareket alanı kazanmasından doğmuştur.⁶ Nasır’ın Üçüncü Dünyacılık hareketi ve Pan-Arapçı söylem ve siyasetinin ilk tezahürü Ürdün topraklarında yaşanacaktır. Bağdat Paktı’nın imzalanacağını açıklayan Ürdün Krallığı, 1955 yılında ülke Pakt karşıtı gösteriler ve yürüyüşlere sahne oldu. Ancak Kral Hüseyin, yükselen Nasırcılığın ve ülkede artan tepkinin ardından Pakt’a katılmayacağını deklere etmiştir.

Böylece, bölgede Soğuk Savaş atmosferinin ve iki kutuplu dünya sisteminin yarattığı ikilem Ürdün Krallığı’nın, Batı yanlısı bir ülke olmasına rağmen, 1955 yılında oluşturulan ve İngiltere’nin de üye olduğu Bağdat Paktı’na katılmasını engellemiştir. Ülkede Nasırcı, milliyetçi ve sosyalist cephenin yükselişi kendini 1956 yılında yapılan parlamento seçimlerine gösterdi ve Arap milliyetçisi Süleyman Nabulsi Alt Mecliste büyük bir çoğunluk elde ederek başbakanlık görevine geldi. Bölgedeki baskın Arapçı ideoloji ve bağlantızlık hareketinin güç kazanması ile Nabulsi hükümeti 1946 yılında İngiltere ile imzalanan İngiliz-Ürdün Anlaşmasının fesh edileceğini açıkladı. Ayrıca Kahire ile yakın ilişkiler kurulacağını vurgulayarak, Mısır, Suudi Arabistan, ve Suriye ile Arap Dayanışması Anlaşması imzaladı. Krallığın Arap milliyetçisi cephe karşısında kritik önlem alması 1957 yılında İngiliz Baş Komutan John Glubb’ın yerine Abu Nuwwar’ın ordunun başına getirilmesiyle gerçekleşti. Krallığın tüm siyasi partileri aynı yıl yasaklamasıyla Orta Doğu’da Pan-Arabizmin zirvesinin yaşandığı bir dönemde ülkede rejim karşıtı grupların örgütlenmesi engellenmiş oluyordu.

Bu dönemde Nasırcı cephenin yanı sıra 1964 yılında kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ve ulusal mücadelesi Haşemi Krallığı’nın kimlik ve dış politika kararlarında önemli sonuçlar yaratacak öğeler barındırmaktaydı. FKÖ’nün lideri konumundaki Ahmet Şukayri Filistinin ayrılmaz bir bütün oluşturduğuna vurgu yaparken, Krallık Batı Yakası’nın Ürdün topraklarının diğer yarısını oluşturduğu ifadelerini kullanıyordu. Bu noktada, Filistin ulusal mücadelesi 1967 Üçüncü Arap-İsrail Savaşı sonrası Mısır, Suriye ve Ceyazir gibi radikal olarak adlandırılan Arap ülkelerinden büyük ölçüde destek alırken, Ürdün en kalabalık

⁵ Adid Davişa, **Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa**, Literatür Yayıncılık, 2004, s. 125.

⁶ Davişa, **a.g.e.**, s. 151.

Filistinli nüfusa sahip olmasına rağmen savaş sonrasında Hartum’da toplanan Arap Zirvesinde alınan kararlara zımnen rıza göstermiştir.

1967 Savaşı sonrasında Batı Yakası’nın İsrail’in kontrolüne geçmesi Filistinlilerin Ürdün üzerinden İsrail’e karşı eylemde bulunmasına neden oldu. Mart 1968 tarihinde İsrail’e karşı kazanılan *Karame* Muharebesi sonucunda FKÖ Ürdün topraklarında ‘devlet içerisinde devlet’ olma özelliği gösterdi.⁷ Aynı zamanda Suriye’de Baas Partisi iktidarının bölgede Batı yanlısı yönetimlere karşı duruşu ve Suriye’nin Arap-İsrail meselesine müdahil olması rejimin ülkede yaşayan Filistinlilere bakışım ve politikalarını oldukça etkiler bir hale getirdirdi.⁸

Özellikle 1970-71 yılları sırasında Filistinli gruplarla Ürdün güvenlik güçleri arasında meydana gelen çatışma ve iç savaş (Kara Eylül olayları), Ürdün ulus-inşa sürecinde eksik kalan ‘öteki’nin tanımlanmasına katkı sağlamıştır. Yeni ve yerli bir Ürdünlü kimliği yaratma süreci bu noktada Benedict Anderson’un *hayali cemaatler* (imagined communities) tezi ile birebir örtüşmektedir.⁹ İç savaş sonrasında ülkede var olan Ürdün kökenli Ürdünlü ve Filistin kökenli Ürdünlüler arasındaki ayırım keskinleşmiş ve Filistinlilik *öteki* olarak *tahayyül edilmiş* bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. 1971 yılından bu yana çeşitli tarihsel ve kültürel dinamikler kullanılarak inşa edilmeye çalışılan yerli Ürdünlü kimliği üç temel unsuru barındırmaktadır: Kral ve monarşiye bağlılık geliştirmek, Pan-Arap bir kimlik ile hem Ürdünlüleri hem de Filistinlileri kaynaştırma duygusu yaratmak (ulus-üstü bir Arap-ulusçuluğu geliştirerek, *qawmiyya*), ve son olarak Filistin meselesinin çözümüne yönelik ortak siyaset üretmek. Diğer bir deyişle, o tarihe kadar Krallığın Filistinli göçmenleri *kontrollü homojenleştirme* çabaları, 1970’lerin ortalarından itibaren yerini ‘Önce Doğu Yakası’ politikasına bırakmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, iç savaş öncesinde Krallığa sadakat duyan temel unsurlar aşiretler ve Bedeviler olduğundan, iç savaş sonrasında rejim tarafından bu tür alt-kimlikler pekiştirilmiş ve yerel kimlik ve bağlılıklara vurgu yapılmıştır.

Filistin Meselesi ve Krallığın Kimlik Politikaları:

Krallığı’nın 1950 yılında Batı Yakası (Filistin toprakları) ile Doğu Yakasını (Ürdün toprakları) birleştirme kararının ardından, ülkedeki tüm resmi yazışmalardan ve kurumlardan ‘Filistin’ kelimesi tamamen çıkarılmıştı.¹⁰ Birleşme Kanunu ile Doğu ve Batı Yakasının bütünleşmesi sonrasında Krallığın yeni başlığı içerisinde Filistin’e herhangi bir vurgu yapılmaması, Kral Abdullah’ın temelde Ürdünlü

⁷ Uriel Dann, **King Hussein’s Strategy of Survival**, Washington Institute for Near East Policy, 1992, p. 25.

⁸ Valerie York, **Domestic Politics and Regional Security: Jordan, Syria and Israel, the End of an Era?**, International Institute for Strategic Studies, 1988, ss: 38-39.

⁹ Benedict Anderson, **Imagined Communities: Reflections of the Origin and Spread of Nationalism**, Verso, London, 2006. Ayrıca bkz: Ilya Harik, “The Origins of the Arab State System”, **The Foundations of the Arab State**, Ghassan Salamé (der), Croom Helm, 1987, s. 35.

¹⁰ Shaul Mishal, **West Bank/ East Bank: The Palestinians in Jordan, 1949-1967**, Yale University Press, New Haven, 1978, s.1.

Haşemi kimliği adı altında ayrı bir Arap yönetimi kurma ve bitmemiş Arapçılık idealinin göstergesidir. Maver-i Ürdün Haşemi ailesi için kurulan yönetimin çekirdiğini oluşturmaktaydı. Ancak Filistin topraklarının Arap toprakları olduğunu ve Filistin'in bağımsızlığı konusunda verilen tahhüt Filistinli nüfusun Ürdün toplumuna entegre olmasını engellemekteydi. Filistinli kimliği Ürdünlü kimliğiyle tam da bütünleşmemiş ve özellikle Batı Yakası topraklarında yaşayan Filistinliler ulusal mücadelelerinden uzaklaşmamışlardı. Ürdün ve Filistin öğeleri taşıyan *melez* bir Ürdünlü kimliği yaratılması projesi dolayısı ile Filistin meselesinin çözümsüzlüğü nedeniyle tam da başarılı olamamıştır. Örneğin, Ilan Pappé bir makalesinde 'Batı Yakası'nın ne derece *Ürdünlüleştirilmiş*' olduğunu tartışmaktadır.¹¹ Pappé'ye göre, eğer Ürdünlüleştirme projesi hayata geçirilmiş olsaydı 'sonuç saf bir Ürdün toplumu yerine, *Filistinli* bir Ürdün toplumu olurdu'. Ashında Abullah'ın Filistinlileri büyük Ürdün toplumun bir parçası olarak algılaması, melez bir Ürdün kimliği yaratmaktan çok, Batı Yakalıları Krallığa entegre etme çabası olduğunu anlıyoruz. Joseph Nevo'ya göre ise Filistinlilerin Doğu Yakasına entegre süreci ülkede *ikili* bir kimlik oluşum süreci yaratmıştır.¹²

Benzer şekilde Laurie Brand Krallığın 1950 sonrası kimlik politikalarını ülkede bir kriz yarattığını vurgulamakta ve söz konusu kimlik krizinin iki toplum arasında sadece Filistin ulusal mücadelesi ve meselesi ile sınırlı kalmadığını kendini siyasi ve sosyo-ekonomik ayrışmalarda gösterdiğini belirtmektedir.¹³

Yezid Sayigh'e göre, Filistinli mültecilerin Krallığa göçü ile beraber ayrı bir Ürdün varlığı yıllar içerisinde Haşemi yönetimi tarafından pekiştirilmiştir.¹⁴ Sayigh Ürdün'ün ayrı bir entite olarak yapılanmasında iki önemli dönüm noktası olduğunu belirtmektedir. 1967 altı gün savaşı olarak da bilinen Arap-İsrail Savaşını ve Ürdün'de 1970-71 yıllarında yaşanan iç savaşı Ürdün'ün Filistinden ayrı bir entite kurulmasında son derece önemli iki tarihi olay olarak nitelendirmektedir. Bu iki savaş Ürdün kimliğinin sağlamlaştırılmasında ve ulus-inşa sürecinde iki toplum arasındaki farklılıkları ortaya koyması bakımından önemlidir. Şöyle ki, Ürdün siyasi tarihinde önceleri Arabizm üst kimlik olarak kullanılmış, ancak iç savaş sonrasında Arabizmin etkisini yitirmesiyle yerini 'Önce Doğu Yakası' politikasına bırakmıştır. Filistin meselesinin çözümsüzlüğü ve Filistinlilerin ulusal bağımsızlık mücadeleleri bölgedeki Arap ülkeleri arasında en fazla Ürdün iç ve dış siyasetinin şekillenmesinde belirleyici etkiler yapmıştır.

Zaman içerisinde Filistinlilerin devlet-üstü Arapçı tutunum ideolojilerinin Ürdün Haşemi Krallığı'nın Filistin odaklı politikasından uzaklaşıp, yerli – Doğu

¹¹ Ilan Pappé, "Was the West Bank Jordanized?", Ilan Pappé ve Joseph Nevo (der), **Jordan in the Middle East: The Making of a Pivotal State 1948-1988**, Frank Cass Publishing, Portland, 1994, s. 64.

¹² Joseph Nevo, "Changing Identities in Jordan", *Israel Affairs*, Vol: 9, Issue: 3, 2003.

¹³ Laurie Brand, "Palestinians and Jordanians: A Crisis of Identity", *Journal of Palestine Studies*, Vol: 24, No: 4, Summer 1995.

¹⁴ Yezid Sayigh, "Jordan in the 1980s: The Legitimacy, entity and identity", Rodney Wilson (der), **Politics and Economy in Jordan**, Routhledge, Centre for Near and Middle Eastern Studies, 1991, s. 167.

Yakalı (*watani*) kimlik siyaseti yürütme yaklaşımları ile çakışacak ve bu süreç Krallığın iç de dış siyasetinin değişimine yol açacaktır.

Ürdün Kimliği Üzerine Yeniden Düşünmek: “Barış Süreci ve Demokratikleşme Çabaları”

Filistin meselesinin çözümsüzlüğü, Orta Doğu’daki toplumlar içerisinde en fazla Ürdün Krallığı’nın iç ve dış siyasetine etkide bulunduğunu belirtmiştik. Özellikle Krallığın Batı Yakası’ndan tamamen çekildiğini resmen açıkladığı 1988 yılına kadar, Ürdünlü kimliği Filistin ögesiyle oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak 31 Temmuz 1988 tarihinde Kral Hüseyin Ürdün’ün Batı Yakası’ndan tamamen vazgeçtiğini açıklayarak Ürdün’ü derinden etkileyen iki önemli noktaya vurgu yapmış oluyordu.¹⁵ Bunlardan birincisi, Krallığın Batı Yakasından çekilmesiyle İsrail devletinin özellikle 1970’lerde ortaya koyduğu ‘Ürdün aslında Filistindir’ tezi Ürdün’ün Filistin topraklarından vazgeçtiğini açıklaması ile önemli bir darbe almıştır. Ayrıca Kral Hüseyin’in Batı Yakasıyla tüm bağının kesilmesi İsrail ile Ürdün arasında 1994 yılında gerçekleşecek olan barış anlaşmasının ortamının oluşmasına katkı sağlamıştır.

Batı Yakasından çekilme kararının ikinci önemli sonucu ise, Ürdün’ün kimlik politikalarına ve demokratikleşme çabalarına yeniden şekil vermesi olmuştur. Bu noktadan hareketle, Ürdün’ün Batı Yakası’ndan çekilme kararı, Filistinlilerin Ürdün topraklarındaki varlığının ve Filistin meselesinin çözümsüzlüğünün Krallığın hem ulusal kimliğini oluşturmada hem de demokratikleşme politikalarına ilişkin karar almasında ne derece sınırlayıcı etkilere yol açtığını gösterdi. Özellikle Kral Hüseyin’e yakın milliyetçi çevreler 1967’den bu yana ülkede yaşayan Filistinlilerin statüsünün ne olacağı sorusunu gündeme taşımışlardı. 1988 yılı itibariyle de Ürdünlü milliyetçi grupların destekledikleri yeni yasa ile ülkede yaşayan Filistin kökenli Ürdünlülerin seçim sisteminde yapılan değişikliklerle nüfus bazındaki oy oranı ciddi şekilde azaltılıyordu. Kral Hüseyin’in Filistin topraklarından vazgeçme kararı Ürdün’de yaşayan Filistin kökenli Ürdünlülerinden vazgeçmeyi kapsamıyordu. Ancak 1989 yılında yürürlüğe giren seçim yasası, Filistin kökenlilerin siyasetteki rolünü oldukça azaltacak bir takım yeni yasal düzenlemeler getirdi. Filistinlilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere – Amman, Zerka ve İrbid – verilen Parlamento’nun Alt Meclisi’ndeki sandalye sayısı Mavera-i Ürdünlülerin yaşadığı şehirlere – Maan, Kerak ve Tafila – oranla gözle görülür derecede azaltıldı.¹⁶ Ülkedeki nüfus dağılımına bakıldığı zaman Filistinliler şehir

¹⁵ Bu noktada Arap Birliği’nin 1974 yılında Rabat Zirvesinde FKÖ’yü Filistin halkının tek ve meşru temsilcisi olarak tanıması, Ürdün’ü iç ve dış politikada yeni adımlar atmasına neden oldu.

¹⁶ 1989’da yürürlüğe giren yeni seçim yasasına göre, 80 sandalyeli mecliste Batı Yakasına ayrılan kota kalkıyor, Filistinlilerin yoğun olarak yaşadığı Amman, Zerka ve İrbid’e ayrılan sandalye sayısı yerli Ürdünlülerin yaşadığı kırsal yerlerin lehine dengesiz olarak dağıtılıyordu. Yani meclisteki sandalye dağılımı kentlerdeki nüfus oranına göre düzenlenmemişti. Örneğin, Filistinli göçmenlerin çoğunluğu oluşturduğu Amman ve Zerka kentleri toplam Ürdün nüfusunun %54’ünü oluşturmasına rağmen 2001 parlamento seçimleri sonrasında mecliste yaklaşık %32’lik bir oranla temsil edilmişlerdir. Diğer taraftan toplam nüfusun %12’sini

merkezlerinde yoğunluk kazanırken ülkenin kırsal kesimlerinde *Doğu Yakalı* Ürdünlüler yaşamaktadır. Krallık kurulduğu ilk günden bu yana meşruiyetini ve siyasal desteğini büyük çoğunlukla kırsal bölgelerde yaşayan Bedevilerden ve aşiretlerden almıştır. Bu geleneğin 1989 sonrası devamını sağlamak için seçim yasasının değiştirilmesi ülkede aynı zamanda gerçekleştirilecek olan parlamento seçimlerinin sonucunu etkileyecek nitelikteydi.

1989 yılının Nisan ayında rejimin siyasal desteğini aldığı Maan kentinde çıkan ayaklanma Ürdün'deki demokratikleşme sürecini başlatan temel etken olmuştur. 1980'lerde petrol fiyatlarındaki düşüş ve buna bağlı olarak ekonomik dengelerin bozulması ve Ürdün Dinar'ının %45 devalüasyona uğraması, Filistin ögesi bulunmayan Maan kentinde iç huzursuzluğa neden olmuştur. Rejim, Maan'daki huzursuzluğu kontrol altına almanın tek yolunun siyasal alanda liberalleşme ile olacağı düşüncesine vardı. Krallık, o zamana dek *patronaj* ilişkileriyle destek aldığı bölgelerde yaşanan sorunlara seçim kararıyla yanıt verdi. Parlamento seçimlerin 22 yıl aradan sonra ilk yapılmış olmasının bir nedeni de, 1967 yılından bu yana Batı Yakasının İsrail'in işgali altında olması Krallığın sadece Doğu Yakasında gerçekleştireceği bir seçimin İsrail'in Filistin topraklarındaki işgalini kalıcılaştıracağı endişesinden kaynaklanıyordu. Buna ek olarak, Krallık 1957'den bu yana süregelen siyasi partiler yasağını 1992'deki yeni bir Siyasi Partiler Yasası ile kaldırdı.

Kral Hüseyin'in 1989 sonrası ülkede başlattığı demokratik açılım süreci Ürdün'de en fazla İslamcı örgütlerin, özelde Müslüman Kardeşler Cemaatı'nın, iç politikadaki rol ve güçlerini artırmalarında etkili oldu. 1989 yılında yapılan seçimler ve Parlamento'nun yeniden görevine başlaması Ürdün siyasi yaşamı açısından büyük önem taşımaktadır. Seçimler ve Siyasi Partiler Yasası öncelikle ülkede bazı gruplara güç kazandırmış ve onları iç politikadaki dengeleri değiştirebilecek konuma getirmişti. Bu gruplar arasında hiç kuşkusuz öne çıkan Müslüman Kardeşler Örgütü (*al-Ikhwan al-Muslimin*) oldu. Ülke'deki İslami hareket 80 sandalyeli Parlamento'da toplam 34 sandalye kazanırken Müslüman Kardeşler bu sayının 21'ini alarak seçimleri kazanan taraf oldu. Ayrıca başbakan olarak atanan Mudar Badran kabinesine beş Müslüman Kardeşler üyesini dahil ederek İslami hareket ile yakın ilişkisini korudu. Müslüman Kardeşlerin seçim zaferinin ardından İslami Hareket Cephesi (İHC – *al-Jabat al-Amal al-İslami*) adı altında siyasi parti olarak örgütlenmesi iç siyasette zaman geçtikçe önemli bir konuma gelmesini sağlamıştır.

Müslüman Kardeşler'in Ürdün siyasi yaşamında 1992 yılında partileşerek Kral'ın partisi yerine, apayrı bir kimlik kazanarak 'muhalefet' konumuna gelmesi Krallık ile *Ikhwan* arasındaki ilişkinin ve işbirliğinin sorgulanmasına neden oldu.¹⁷ Ürdün Arap Dünyası içerisinde Müslüman Kardeşler Cemaatı'na yasal statü tanıyan birkaç ülkeden biridir. Kral I. Abdullah'ın 1953 yılında *Ikhwan*'a yarı-siyasi İslamcı topluluk olarak tanıması, Cemaat'ın yaklaşık kırk yıllık süreyle Haşemi Krallığı'nın

oluşturan Maan, Tafila, Mafrak ve Kerak kentleri ise %21'lik bir oranla mecliste temsiliyet hakkını kazanmışlardır.

¹⁷ Jennifer Noyon, **Islam, Politics and Pluralism: Theory and Practice in Turkey, Jordan, Tunisia and Algeria**, The Royal Institute of International Affairs, London, 2003, ss: 81-82.

iç ve dış politikada attığı adımların ülke içinde meşruiyet kazanmasına olanak sağladı. *Ikhwan* 1950-60 döneminde Krallığa muhalefet bayrağını açan Baasçı, sosyalist ve Arap milliyetçisi (ayrıca Abdül Nasır yanlısı) siyasi partiler önünde kalkan oluşturarak ve daha sonra iç savaş yıllarında rejimi destekleyen politikalar üreterek Haşemi Ailesine ve yönetimine bağlılığını kanıtlamış oluyordu. Böylece *Ikhwan* Ürdün Krallığının müttefiki ve stratejik ortağı konumuna gelmişti.¹⁸

Ürdün'deki demokratik açılım 1991 Madrid Barış Konferansı'nın başlaması ile hayati bir önem kazanır. Özellikle İsrail-FKÖ arasında varılan barış anlaşmasına müteakip 1994 yılında Ürdün-İsrail Barış Anlaşmasının imzalanması ile Ürdün Krallığı Mısır'ın ardından İsrail'i tanıyan ikinci Arap ülkesi oluyordu. Krallığın İsrail ile barış anlaşmasına varması ülkede grafiği hızla yükselen İslami kesim tarafından birçok kez eleştirildi.

Arabizimden İsrail ile Barışa Doğru: “Ürdün Ürdündür” – “Filistin Filistindir”

Batı Yakası'nın Krallık ile bütünleşmesinin ardından bugüne nüfus dengesizliği (Filistin kökenlilerin yerli Ürdünlülere sayıca fazla olması) Ürdün'de Filistin kökenli Ürdünlülerin bir tehdit olarak algılanmasına neden oldu. Filistinlilerin özellikle iç savaştan sonra potansiyel iç istikrarsızlık kaynağı olarak algılanmasının yanı sıra Haşemi rejimine olan sadakatleri ve monarşiye olan bağlılıkları sorgulanır hale gelmişti. 1967 savaşı ile gücünü artıran FKÖ'nün Ürdün topraklarında 'devlet içinde bir devlet olarak' hareket alanı bulması Krallığın Filistinlileri kontrollü homojenleştirme politikaları, Ürdün'ün tamamen Batı Yakası'ndan 1988 yılında çekilmesiyle yerini *Ürdünlüleştirme* politikasına bırakmıştır.

1989 seçimleriyle birlikte, Ürdün iç siyaseti liberal açılımlar ile yeniden inşa edilmeye başlandı. 1989 sonrası dönemle, Ürdünlü kimliği üzerine tartışmalar artarken kimlik politikaları yeniden yapılanma sürecine girdi. Demokratikleşme sürecine dahil olan Ürdün Krallığı, Filistin topraklarından vazgeçmesinin ardından 1994 yılında İsrail'i tanıma kararı ile Likud Partisi'nin “Ürdün aslında Filistin'dir” tezine “Ürdün Ürdündür, Filistin Filistindir” teziyle karşılık vermiş oluyordu. İşte tam da bu noktada, Ürdünlü kimliğinin yeniden formasyonunun demokratikleşme süreciyle ne derece bağlantılı olduğu ortaya çıkmaktadır. İsrail ile barış anlaşmasının imzalanmasının ardından ülkede düzenlenen barış karşıtı yürüyüşler ve barış karşıtlığı yapan açıklamalar, siyasal alanın 1989 öncesi dönemden farklılığını ortaya koymaktadır. Örneğin eski başbakanlardan Ahmet Ubeydat'ın barış karşıtı gösterilerde aktif rol alması ve *Ürdün kökenli* – kraliyet yanlısı ailelerin ve aşiret liderlerinin rejime desteklerinin azalmış olmasının demokratikleşme sürecinin bir sonucu olduğunu söylemek yanlış olamayacaktır.

Krallığı'nın 1950 yılında Batı Yakası ile Doğu Yakasını birleştirme kararının ardından, Filistin kökenli vatandaşların 'Filistinli' kimliğini kullanarak siyasi parti, kurum veya örgüt kurmalarına yasal bir engel getirilmişti. Filistinlilerin özellikle iç savaş sonrasında rejime olan bağlılıklarının sorulanması onların desteğini Ürdün milliyetçisi ve Haşemi Krallığı'nı destekleyen parti ve

¹⁸¹⁸ Noyon, *ibid.*, s. 84.

örgütlenmelerin dışında yer alan gruplara yönlendirdi. Bu bağlamda, Müslüman Kardeşler Cemaati'nin Filistin kökenli Ürdünlüleri kapsayıcı ve ayrımcılık karşıtı bir tutum sergilemesi ülkedeki Filistinlilerin *Ikhwan*'ın çatısı altında örgütlenmelerinin önünü açmıştır.¹⁹ *Ikhwan*'ın Krallığın kurulmasından bu yana rejimin sürekliliğini korumaya yönelik kurmuş olduğu ittifak alanı özellikle İsrail devleti ile imzalan barış anlaşmasının ardından daralmaya başladı. *Ikhwan* ile Haşemi Krallığı'nın yakın işbirliğinin çözülmeye başlamasında *Ikhwan*'ın siyasi önceliklerinin Filistin meselesinin çözümü ile doğrudan bağlantılı olmasından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar *Ikhwan* Batı Yakası'nın Doğu Yakası'ndan ayrılma kararı konusunda Krallık'a karşı durmasa da, Haşemi rejiminin Filistin meselesinin çözümünden önce İsrail devletini tanıması iki taraf arasındaki yakın ilişkinin sekteye uğramasına neden oldu. Bu nedenden dolayı 1991 Madrid Barış görüşmeleri ve ardından imzalanan Oslo Barış Anlaşması, Ürdün'deki demokratikleş(eme)me politikalarıyla doğrudan bağlantılıdır.

1993 yılında yürürlüğe giren yeni seçim yasasına rağmen²⁰, Ürdün'deki Filistinler İsrail ile FKÖ arasında 1993'de imzalanan 'İlkeler Bildirgesine' olan tepkilerini aynı yıl yapılan parlamento seçimlerinde dile getirdiler. Örneğin, Filistinli göçmenlerin çoğunluğu oluşturduğu Zerka kentinde seçmenlerin %85'i, İHC lehinde oy kullandılar. Yine benzer bir örneğe Amman'ın ikinci bölgesinde yer alan *Wihdat* Filistin mülteci kampında rastlanabilir. Aslında 1993 seçimlerinde oy kullanan Filistin kökenli Ürdünlülerin oranı %30 civarındaydı. Ancak oy kullananların büyük çoğunluğunun İHC'yi desteklemesi barış anlaşması sonrası önemli bir gelişme olarak nitelendirilmelidir. Çünkü, demokratikleşme politikaları sonrası siyasi parti kimliği kazanan *Ikhwan*'ın desteğini Filistinlilerden alması hem demokratik açılımın rejimin politikalarını eleştirme ortamı doğurması hem de Filistinlilerin "Filistinli" kimliklerini kullanmadan siyasi arenada rol almalarına olanak vermiş oluyordu. Bu gelişme ışığında, Sami El-Khazendar Olso Barış Süreci sonrası dönemi Filistin sorununun İslami bir nitelik kazanması – *İslamileşmesi* – olarak ifade etmektedir.²¹ Böylece İsrail devleti ile varılan barış anlaşmasının demokratikleşme süreciyle doğrudan ilişkili olduğunu söylemek yanlış

¹⁹ *Ikhwan*'ın yerli Ürdünlü – Filistin kökenli ayrımı yapmaksızın örgütlenmesi, bugün siyasi partisi olan İHC'nin de en önemli politikalarından birini oluşturmaktadır. *Toujan Faysal* ile gerçekleştirilen mülakat, 20 Haziran 2006, Amman. Çerkez kökenli olan Toujan Faysal, 1993 seçimleri sonrası Çerkezlere ayrılan kota sayesinde parlamento seçilen ilk kadın milletvekilidir.

²⁰ 1993 yılında yapılan yasa değişikliğinin temel hedefi, Filistin kökenli vatandaşların yoğunlukla ikamet ettiği kentlere (Ürdün'ün kuzeyi) kırsal alana (güney bölgeler) oranla parlamentonun alt meclisinde daha az temsiliyet hakkının tanınması olmuştur. İHC ve Filistinli-Ürdünlülerin bu noktadaki tepkisi 1993 seçimlerinin ardından rejime bağlılık duyan adayların parlamentoya gönderilmesiyle fazla gecikmedi. Muhalefet partilerinin, özelde İHC'nin, önerisi meclisteki sandalye dağılımının rejime bağlılıktan ziyade nüfus oranına dayalı bir kriterle belirlenmesiydi. Daha detaylı bilgi için ayrıca bkz: Russell E. Lucas, "Press Laws as a Survival Strategy in Jordan, 1989-99", *Middle Eastern Studies*, Vol: 39, No: 4, October 2003, pp: 81-98.

²¹ Sami Al-Khazendar, **Jordan and the Palestine Question: The Role of Islamic and Leftist Forces in Foreign Policy- Making**, International Politics of Middle East Series, Ithaca Press, Reading, 1997, p. 142.

olmayacaktır. Zira Krallığın İsrail devleti ile ‘ilişkileri normalleştirme’ çabaları sadece Batı Yakalı Filistinli göçmenlerden değil, onların yanında yerli Ürdünlülerden de tepki almıştı.

Ülkedeki Filistinlilerin *İslamileşmesi* süreci elbette ki 1987 yılında başlayan birinci *intifada*nın bir sonucuydu. Hamas ve İslami Cihad’ın birinci *intifada* ile birlikte yükselişi, özellikle Müslüman Kardeşler’in Ürdün kanadını da etkilemiştir. Ürdün’deki *Ikhwan*’ın Filistinli Hamas ile yakın ilişkisi Krallığın ülkedeki İslami harekete ve İslamcı liderlere, özelde *Ikhwan*’a ve temsilcilerine, daha temkinli yaklaşmasına neden oldu. Bu noktada rejimin ‘Doğu Yakalı’ veya ‘Batı Yakalı’ ayrımı yapmaksızın ülkede faaliyet gösteren tüm İsrail-karşıtı grupları ve İslamcı politikalar yürütenleri sıkı denetim altına alma girişimi hem 1989 sonrası demokratik açılım sürecini sekteye uğratması hem de Haşemi Krallığı ve *Ikhwan* arasındaki 40 yıllık ittifakın zedelenmesi bakımından bir kırılma noktası yaşandığını apaçık ortaya koymaktadır.

Yaşanan kırılma noktası, Mayıs 1994 tarihinde İslamcı ve sol görüşlü siyasi partiler tarafından oluşturulan ‘İsrail ile ilişkilerin normalleşmesine karşı Arap ve Ürdün Halkçı’ Komitesi ile doğrudan ilişkiliydi. Komite özellikle İHC, Ürdün Komünist Partisi, Ürdün Arap Baas ve Sosyalist Partilerinin önderliğinde örgütlenmişti.²² Komitenin temel amacı İsrail ile varılan anlaşma sonrasında iki ülke arasında işbirliğini sağlayacak yasa değişikliklerini engelleyebilmektir. Komitede aktif görev alan en önemli isimlerinden biri, Abdul Latif Arabiyyat idi.²³ Arabiyyat’ın Ürdün’ün yerlisi olup Filistin kimliği olmamasına karşın ilişkileri normalleştirme karşıtı cephede yer alması, Krallığın kurulduğundan bu yana siyasi desteğini aldığı Doğu Yakalıların da artık rejimin politikalarına karşı bir tutum aldıklarının en açık göstergesi olmuştur. Doğu Yakalıların özellikle Ürdün’ün dış politikada yürüttüğü hedeflerin sorgulaması ülkede bir ilki teşkil etmekteydi. Eski başbakanlardan ve Ulusal Şart Komisyonu başkanı Ahmet Ubeydat’ın da komitede etkin rol alması Krallığın amaçladığı yeni İsrail politikası için tehlike arz etmekteydi. Örneğin, İHC sözcüsü Hamza Mansur’un ilişkileri “normalleştirme savaştan çok daha tehlikelidir” açıklaması, dönemin Başbakanı Abdül Mecid El-Mecali tarafından İsrail ile “barış aslında alternatif vatan [*al-watan al-badi*] fikrini ortadan kaldırmıştır” sözüyle karşılık buldu.²⁴ Böylece, İsrail ile varılan barış anlaşmasıyla başlayan demokratik reformlardan geri adım atma süreci ikinci Filistin ayaklanması sonrası hız kazanacaktır.

²² *Economist Intelligence Units*, “Ülke Raporları: Ürdün Haşemi Krallığı”, 3’üncü çeyrek, 1994, s. 9.

²³ Abdulatif Arabiyyat, Salt doğumlu olup Doğu Yakalı kökenlidir.

²⁴ Russell Lucas, “Jordan: Death of Normalization with Israel”, *Middle East Journal*, Vol: 58, No: 1, Winter 2004, s. 99. Daha detaylı bilgi için ayrıca bkz: Curtis Ryan, “Jordan First: Jordan’s Inter-Arab Relations and Foreign Policy Under King Abdullah II”, *Arab Studies Quarterly*, Vol: 26, Issue: 3, Summer 2004.

El-Aksa İntifadası sonrası Ürdün:

2000 yılında başlayan *El-Aksa İntifadası*²⁵ Ürdün Haşemi Krallığı'nı 'teritoryal (*watani*, yerel ve toprağa dayalı) Ürdünlü kimliğini' sağlamlaştırma yönüne teşvik etti. *İntifada* öncesinde Ürdün'ün iç ve dış siyasetini şekillendiren İslami ve Arapçı bağlar, *intifada*'nın ardından Ürdün kökenli Ürdünlülerin rejime yönelik algılarında ve beklentilerinde değişim yaratmıştı. *El-Aksa İntifadası*nın yarattığı sosyal ve siyasal açmazlar nedeniyle, Ürdün politikasını Filistin politikasından ayırıştırma ile azalacağı düşüncesi Kral II. Abdullah'ın temel gündem maddelerinden biri olmuştur. 2000 sonrası dönemde, Filistin ayaklanmasının hareket alanının Ürdün'e sıçrayacağı düşüncesi Krallığı'nın hem kimlik hem de demokratik reformlar yönündeki politikalarını son derece etkilemiştir. Krallık 1987 Birinci *İntifada*'nın sonrasında Batı Yakası'ndan çekilme kararı ile Doğu Yakası toprağına aidiyet duyan yerli Ürdünlü kimliğini güçlendirmeye çalışmıştı. Özellikle İsrail ile varılan barış anlaşmasının rejimin yeni kimlik politikaları ile ne denli örtüşüğünü daha önce vurgulamıştık. *El-Aksa İntifadası*nın başlaması ile beraber, teritoryal kimlik oluşturma çabalarını derinleştiren Kral II. Abdullah 'Önce Ürdün, Sonra Arap ulusu' savı ile Filistin ve Arap ulusçuluğundan farklılaşma yoluna gitti. Bu nedenle, *El-Aksa İntifadası*nın Ürdün topraklarında yaratacağı siyasal bir istikrarsızlığa karşılık, Krallık 1989 sonrası başlatılan demokratikleşme çabalarına ara vermeyi tercih etti. Kimlikler ve tutunum ideolojileri, sosyal etkileşimler ve tarihsel süreçler sonucunda şekillendiğine göre, ülkedeki demokratikleşme çabaları 2000'li yıllar öncesinde Ürdün ulusal kimliğinin yeniden formasyonunu son derece belirlemektedir.

El-Aksa İntifadası sonrası Ürdünlüleşme süreci:

2000 yılında başlayan Filistin ayaklanmasının hemen akabinde Ürdün Krallığı, Amman ve Maan kentleri başta olmak üzere, *intifadayı* destekleyen birçok gösteriyle karşı karşıya kaldı. İkinci Filistin ayaklanmasını destekleyen gösteri ve mitinglerin ülkede yaygınlaşması üzerine, İçişleri Bakanı, Avad Kulayfat, ülkede Filistin *intifadası*nı destekleyen tüm gösterilere acilen yasak getirdi.²⁶ Ardından geçici olarak 'Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası' kabul edilerek, iç politikada istikrar sağlanmaya çalışıldı. Kral Abdullah, Ali Abu El-Ragıp'ı başbakan olarak atayarak El-Ragıp başkanlığındaki hükümete Filistin kökenli Ürdünlüleri de alarak Filistinlileri *içerseyici* bir yaklaşımda olduğunun izlenimini verdi. Kral Abdullah ülkedeki iç husursuzluğu dikkate alarak, El-Ragıp hükümetine yasal sistemin yeniden yapılanmasını öngören bir rapor sundu.²⁷ Böylece 2000 yılından bu yana Ürdün'de üç alanda reform programı başlatılmış oldu. Krallığın başlıca hedefleri siyasi, idari, ve sosyo-ekonomik alanlarda yeniden yapılanmaya gitmek oldu.

Krallığın *El-Aksa intifadası*nın yarattığı sorunlar karşısında attığı adımlara rağmen, ülkede taraflar arası gerginlikler İsrail ile ilişkilerin kesilmesi ve İsrail'in Amman Elçiliğinin kapatılması yönündeki baskıların artmasına neden oldu. Aynı zamanda, İsrail ile ilişkilerin normalleşmesi karşıtı başlatılan kampanyanın rejim

²⁵ Bu makalede sözü geçen *El-Aksa İntifadası*, İkinci Filistin ayaklanmasını ifade etmek için kullanılmaktadır.

²⁶ *Economist Intelligence Units*, "Country Reports: Jordan", Haziran 2001, s. 16.

²⁷ *The Jordan Times*, 19 Aralık 2002.

üzerindeki baskısını artırması amacıyla İsrail devleti ile ilişkilerin devamını savunlardan oluşan bir kara liste yayımladı. İç politikadaki sözü geçen baskıların ardından Kral Abdullah, 17 Haziran 2001 tarihinde parlamento seçimlerini ileriki bir tarihe ertelediğini ve Parlamento'yu fesh ettiğini açıkladı.²⁸ ABD'nin Irak'a müdahale olasılığının aynı zamanda ülkede yarattığı Amerikan karşıtı etki de göz önüne alınınca, parlamento seçimlerinin ileriki bir tarihe ertelenmesi, İsrail ve ABD ile olan ilişkilerin istikrarını korumayı amaçladığı görülmektedir. Krallık, yeni Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasasını Ağustos 2001'de geçici olarak yasalaştırdı.²⁹ Yasaya göre, kamu düzeni ile ilgi konuların görüşülmesi artık her kentten valisinden kırksekiz saat önceden alınacak izinle yapılabilecekti. Ayrıca, yeni toplantı yasası, gösteri yürüyüşlerinin yine valiliklerinden yetmişiki saat önce alınacak izne tabi tutulma koşulunu getiriyordu.

Alınan sıkı önlemlere ilaveten, yine 2001 yılında yeni bir seçim yasası kabul edildi. Bu yasa uyarınca, 80 sandalyeli Ürdün Temsilciler Meclisi artan nüfus sebep gösterilerek 104 sandalyeye çıkarıldı.³⁰ Buna ek olarak, kadın milletvekilleri için daha sonra altı kişilik bir ek kota yeni seçim yasasına eklendi. Her ne kadar seçim yasasında olumlu değişiklikler yapıldıysa da, muhalefetin ve İHC'nin tepkisini çeken yasada Filistin kökenli Ürdünlüler, İslami örgütler ve sol partilerin beklentileri gündeme dahi alınmamıştı. Özellikle İHC'nin yasayı eleştirme nedeni, Parlamento'daki sandalye dağılımının ülkedeki Filistinlilerin yoğunlukta olduğu kentlerde köylere kıyasla daha az temsil edildikleri gerçeğinden kaynaklanmaktaydı. İHC ve Filistinlilerin önerisi ise Temsilciler Meclisindeki dağılımın rejime bağlılıktan çok, demografik yapı baz alınarak belirlenmesi gerekliliğiydi. Çünkü, eğer seçim sistemi daha adil ve eşitlikçi bir nitelik kazanırsa (yani nüfus oranına göre yeniden düzenlenirse) İHC yaklaşık olarak %40 ila %50 arasında oy alabileceğini düşünüyordu.³¹ Parlamento'daki temsiliyetin rejime bağlı güney bölgeleri (Bedeviler ve aşiretlerin yoğunlukla yaşadığı yerler) *kayırcı* bir politika ile desteklemesi sonucunda 1993'ten itibaren Ürdün Meclisi, rejime sadık aşiret liderlerinin ve bağımsız milletvekillerinin çoğunlukta olduğu bir yasama organına dönüştü. Bu da haliyle Krallığın *El-Aksa İntifadası* sonrası, kimlik ve demokratikleşme politikalarıyla örtüşen bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çerçeveden bakıldığında, Ağustos 2002 tarihinde yürürlüğe giren 'Önce Ürdün, Sonra Arap' kampanyası *intifada* sonrası iç huzursuzluğun yükseldiği bir ortamda, demokratik açılım yerine, ortaya atılan bir 'ulus inşa' projesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Rejim karşıtı iç dinamiklerin demokratikleşme sonrası yükselen baskısı, Krallığı yeni kimlik ve demokratikleşme politikaları üretmeye yöneltmiştir. Özellikle Müslüman Kardeşler ve İHC'nin Ürdün rejimine bağlı

²⁸ *Jordan Times*, 18 Haziran 2001. Bkz: *Economist Intelligence Units*, "Country Reports: Jordan", Haziran 2001, s. 15.

²⁹ Scott Greenwood, "Jordan Al-Aqsa Intifada and America's War on Terror", *Middle East Policy*, Vol: X, No: 3, Fall 2003, ss: 91-92.

³⁰ Ryan Curtis, *Jordan In Transition: From Hussein to Abdullah*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2002, s. 125.

³¹ Fares Braizat, "Jordan: Why Political Reform Does Not Progress", *Arab Reform Bulletin*, Vol: 4, Issue: 6, July 2006.

oldukları göreceli olarak halen geçerli olsa dahi, bölgede yaşanan sorunlar ve krizler Krallığın iç politikada yeni adımlar atmasına yol açmıştır. İşgal Edilmiş Topraklarda yaşananlar pek tabii ki Orta Doğu'da en fazla, nüfusunun yarısından fazlasını Filistinlilerin oluşturduğu, Ürdün'ü etkilemiştir. Olası bir Filistin göçü ülkedeki hem sosyo-ekonomik dengeleri değiştirecek hem de Likud'un 'Ürdün aslında Filistindir' savını tekrar gündeme taşıyabilecekti. Kral Abdullah 'Önce Ürdün' Kampanyası ile ilk olarak ulusal birliği sağlamayı, daha sonra da bir takım reformlarla bölgesel sorunlarla başa çıkabilecek stratejiler geliştirmeyi hedeflemekteydi.

'Önce Ürdün' girişiminin temelde siyasi partileri güçlendirmek, yargı sisteminin işleyebilmesi için bir Anayasa Mahkemesi kurmak ve sivil toplum örgütlerini yeniden yapılandırmak için öngördüğü çözüm, ülkede kayıtlı 31 partinin sağ, sol ve merkez olmak üzere üç ana grupta toplanması modeline dayanmaktaydı. Böylece seçimlerde en çok oyu alan siyasi grup yürütmeyi de elinde bulundurabilecekti. Kampanya'nın siyasi partilere verdiği önem ve öngördüğü mali destek, sivil toplum örgütlerinin bir noktada ülkedeki gücünü ve potansiyelini de azaltma politikasını içermekteydi. Yukarıda belirtilen hedefleri pratiğe dönüştürmek amacıyla bir 'Ulusal Gündem Komitesi' kuruldu.³²

Ürdün uzmanlarından Curtis Ryan'ın da belirttiği gibi, 'Önce Ürdün' girişimi Ürdün dış politikasını ve kimliğini daha *çok* Ürdünlü ve daha *az* Filistinli ve Arapçı yapma stratejisiydi. Aslında Krallığın yegane amacı Ürdün milliyetçiliğini ivme kazandırmaktan çok rejim politikalarına muhalefet eden grupları ve siyasi partileri sıkı denetim ve gözlem altına almaktı.³³ Böylece ülkede rejimin iç ve dış politikalarına (ki bunlara ABD ve İsrail ile yakın işbirliği dahil olmak üzere) muhalefet eden grupların gerçek Ürdünlü olmadığı ve Ürdün'ün çıkarlarını ve önceliklerini önemsemediği varsayımı yapılıyordu. Bu noktadan bakıldığında 'Önce Ürdün' girişiminin ülkede özelde siyasi yapılanmayı amaçladığı ifade edilmekte, fakat muhalefetin gözünde demokratikleşme önündeki en önemli yasal engel olan seçim yasası gündem dışında bırakılıyordu.³⁴ Kral Hüseyin ve Kral II. Abdullah'ın eski danışmanlarından olan Adnan Abu Odeh'e göre, seçim yasasının değiştirilmesi 'Önce Ürdün'ün gündemine dahil edilmiyordu, zira söz konusu yasa ülkenin iç siyasetinde bir 'kırmızı hat' noktası oluşturmaktaydı.³⁵ Haşemi Krallığı her ne kadar iç arenada uzun vadede demokratikleşme çabalarını artırmayı planlasa da, seçim yasasının tartışılmaz bir tabu olarak görülmesi kaçınılmazdı. El-Aksa *İntifadası* sonrası Krallığın 'Önce Ürdün' kampanyası ile Ürdünlü kimliğini yeniden tanımlama girişimi aslında rejimin ne derece kendini bölgesel gelişmeler ekseninde 'güvensiz' hissettiğinin bir göstergesiydi.³⁶ Toujan Faysal 2000 *intifadası* sonrası döneme ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir; "... hükümette görev

³² *The Jordan Times*, 28-29 Temmuz, 2006.

³³ Curtis Ryan, "Jordan First: Jordan's Inter-Arab Relations and Foreign Policy under King Abdullah II", *Arab Studies Quarterly*, Vol: 26, No: 3, Summer 2004, s. 13.

³⁴ Ellen Lust-Okar, "Elections under Authoritarianism: Preliminary Lessons from Jordan", *Democratization*, Vol: 13, No: 3, Haziran 2006, p. 458.

³⁵ Adnan Abu Odeh ile mülakat, 22 Haziran 2006, Amman.

³⁶ Toujan Faysal ile mülakat, 20 Haziran 2006, Amman.

almayan hemen hemen herkes kesimin rejim için tehdit ve muhalif olarak algılandığı bir dönemden geçiyoruz”.³⁷

Rejim, ülke için bir Ulusal Gündem Komitesi'nin kurulmasının ve ‘Önce Ürdün’ Kampanyasının başlatılmasının hayati önem taşıdığını aslında Kasım 2002 tarihinde Maan’da yeniden başlayan ayaklanmalar ile farketmiştir.³⁸ Filistin meselesinin çözümsüzlüğü ve ABD’nin olası Irak müdahalesi senaryoları, artan işsizlik ve fakirlikle mücadele eden Maanlıları sokağa döktü. Ekim 2002’de USAID diplomatı Laurance Foley’in Amman’da öldürülmesi güvenlik güçlerinin ülkede bir dizi eylem yapmasına neden oldu. Halk arasında *Abu Sayyaf* olarak bilinen, Muhammed Çelebi’nin aynı zamanda Maan’da Usame Bin Ladin’i destekleyen bir gösteri yapması, rejimin dikkatini tamamıyla Maan kentine çekti. Abu Sayyaf’ın yakalanmasını bir fırsat olarak gören güvenlik güçlerinin kente girmesiyle başlayan olaylar ikisi polis memuru, dördü Maanlı olmak üzere altı kişinin ölümüyle sonuçlandı.³⁹ Kentin daha sonra ablukaya alınmasıyla, rejime yıllardır meşruiyet ve siyasi destek veren Maanlılar bu tarihten itibaren rejim politikalarını tehdit etmeye başlamış oldu. Krallık, ‘Önce Ürdün’ kampanyasını derinleştirecek ve de aynı zamanda demokratikleşmeyi kısıtlayacak bir takım önlemler almaya zorlandı. Bu önlemler bir yıl sonra başlayacak olan ABD’nin Irak’ı işgali ile eşgüdümlü olarak seyredecektir.

Yaşanan gelişmeler ışığında, El-Aksa *intifadasının* Ürdün açısından üç yan etki yarattığı vurgulanmalıdır. Bu yan etkiler, Maan kentinde yaşanan gerginliğin sadece münferit bir olay olmadığı ve Ürdün’ün genelinde Krallığın dış politikasına karşı bir iç dinamiğin gelişmekte olduğu; ikinci olarak 1989 demokratikleşme çabaları ile ülkede sesini duyuran ve siyasi baskısını artıran İslamcılarının beklentilerini dile getirme fırsatı bulması; ve son olarak Krallığın sürdürülebilir bir dış politika üretebilmesi için demokratik açılımı daraltma girişimi şeklinde özetlenebilir.

İsrail ve Hamas’ın Etkisi:

Likud’un 2004 yılında Gazze’den çekilme planı ile, yine ‘Ürdün aslında Filistindir’ tezi İsrail tarafından gündeme taşındı. Bunun temel nedeni, Başbakan Ariel Şaron’un Filistin topraklarından tek taraflı olarak çekilme planı ile yakından ilgiliydi.⁴⁰ Zira, Gazze’den çekilme başlayacaktı. Bununla birlikte, Filistinlilerin yurtlarına dönüşü ve Batı Şeria’nın statüsü konusunda herhangi bir açıklama yapılmamıştı. Ürdün de Gazze’den çekilmeyi olumlu bulduğunu ifade etmekle birlikte, Filistin meselesi için kalıcı ve adil çözümün ancak Batı Şeria’dan da çekilme ile mümkün olacağını vurgulamaktaydı. Ürdün Dış İşleri Bakanı, Marvan Muaşer, gerçekleştirilecek çekilme planının ancak Yol Haritası çerçevesinde ele

³⁷ *Ibid.*

³⁸ “King directs Government to implement Jordan First Recommendations as soon as possible”, *Jordan Times*, 19 Aralık 2002.

³⁹ Kasım 2002 tarihli Maan’daki iç huzursuzluğun detayı için bkz: “Red Alert in Jordan”, *International Crisis Group* (ICG) Report, 19 Şubat 2003, s. 3, www.crisisgroup.org (20 March 2006); Jillian Schwedler, “Occupied Maan: Jordan’s Closed Military Zone”, *Middle East Report* (MERIP), 3 Aralık 2002, www.merip.org/mero/mero1120303.html (erişim tarihi: 3 Nisan 2006), ve “Maan declared Arms-Free Zone”, *Jordan Times*, 14 Kasım 2002.

⁴⁰ “Kadima’nın Tek Taraflı Çekilme Planı”, *Dünya Gündemi*, 12 – 19 Mart 2006.

alınırsa başarılı olacağını belirtiyordu. Bu noktada, Ürdün'ün Filistin meselesinin çözümü için 'iki devletli' bir siyaset izlemesi, 1988 yılında Batı Yakası'ndan çekilme kararı ile ne denli örtüştüğünü göstermesi açısından önemlidir. Zira, İsrail başbakanı Ehud Olmert'in 2006 yılında verdiği demeçler göz önünde bulundurulduğunda, Hamas'ın Filistin'de iktidara gelmesi ile birlikte İsrail'in İşgal Edilmiş Topraklardan tek taraflı çekilme düşüncesinin Arap-İsrail Uyuşmazlığının merkezinde yer aldığı açıkça görülmektedir.⁴¹

Batı Yakası ve Gazze Şeridi'nde yükselen İslami *Cihad* hareketi hiç kuşkusuz Ürdün iç siyasetini de etkilemekteydi. Ürdün'de barış ve İsrail karşıtı oluşturulan muhalif grupların etkisini artırması İşgal Edilmiş Topraklarda faaliyet alanını oldukça genişleten Filistinli Müslüman Kardeşler cemaati olarak ortaya çıkan Hamas ile doğrudan bağlantılıdır. Ürdün'deki Ikhwan ile Filistinli Hamas'ın organik bağları olduğu gerçeği ve yakın ilişki içersinde yer almaları Haşemi Krallığı açısından bir tehdit algılaması yaratmaktadır. Özellikle 1994 sonrası *Ikhwan*-FKÖ ile ilişkilerinin darbe alması, Ikhwan-Hamas arasındaki yakınlığı derinleştirmiştir.⁴² Krallık için Hamas Ürdün'de faaliyet gösteren 'müttefik' İslami grupların radikalleşmesi anlamına geliyordu. Kısaca, El-Aksa *İntifadası* sonrası yaşanan gelişmelerden bir tanesi, Krallık ile İslami hareket, özelde *Ikhwan*, arasındaki ilişkinin doğasının ve yapısının sorgulanır bir hal almasıdır. Rejim ve İslamcılar arasındaki 1989 önce kurulan yakın ilişkinin, Hamas'ın Filistin'de güç kazanmasıyla birlikte, yerini güvensizlik ve tehdit algılamasına bırakması Ürdün iç siyaseti açısından bir kırılma noktası yaşandığını açıkça gözler önüne sermektedir. Filistin-İsrail Uyuşmazlığının yanı sıra Ürdün'deki kimlik formasyonuna etkide bulunacak bir diğer bölgesel dinamik 2006 yılında İsrail-Hizbullah savaşı olarak da bilinen İsrail ile Lübnan arasında süren 34 günlük savaştır.

İsrail – Lübnan Savaşı Sonrası Yeni Aktörler ve *Filistinleşen Orta Doğu*:

2006 yazında İsrail ile Lübnan arasında esirler konusunda yaşanan gerilim bölgede bir ay sürecek Arap-İsrail savaşına dönüşmüştür. Bu noktada Hizbullah'ın devlet-dışı bir aktör olarak ve Lübnan merkezi hükümetinin konumunu zayıflatarak ortaya çıkışı, Ürdün'ün bölgede tasarlanan "Sunni blok" içerisinde rol almasına neden oldu. Ürdün, Suudi Arabistan ve Mısır gibi Sunni nüfusa sahip Arap ülkelerinin bölgede 2003 Irak savaşı sonrası hızla yükselen ve İran kaynaklı olduğu düşünülen Şii uyanışa karşı bir tedbir olarak gördükleri *Sunni bloklaşma* söz konusu ülkelerdeki muhalif İslamcı örgütleri çevreleme politikasının bir sonucu olduğu görülmektedir. Şöyle ki, Hizbullah'ın Arap dünyasında ve hatta tüm Orta Doğu'yu kapsayacak şekilde İsrail'e karşı direniş göstermiş olması Arap halkları gözünde Hizbullah'ın meşruiyetini sağlamlaştırmakla kalmamış aynı zamanda Lübnan iç siyasetinde de taraf olma konumunu pekiştirmiştir. Uluslararası ittifaklar açısından bakıldığında 2006 İsrail-Lübnan savaşı "ABD eksenli cephe" ve "karşı cephe" olarak bölgedeki bölünmüşlüğü Lübnan üzerinden yaşandığını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu gelişmeler uluslararası sistem içerisindeki değişimi anlamak

⁴¹ "Mahmud Abbas: İsrail Tanınacak, Hamas: Tanımayacağız", *Dünya Gündemi*, 24 Eylül – 1 Ekim 2006.

⁴² Shmuel Bar, *The Muslim Brotherhood in Jordan*, The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, Tel aviv Üniversitesi, 1998, s. 48.

adına ipuçları vermektedir. Zira devlet-dışı aktörlerin uluslararası sistemde belirleyici olabileceklerine dair gözlem yapılabilmektedir. Ayrıca 2006 savaşı bölgedeki kimlik meselelerinin ve politikalarının ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan'ın Mart 2008 tarihinde Lübnan'daki iç huzursuzluk için Şam'da toplanan Arap Birliği Zirvesine katılmamış olmaları Lübnan örneğinden yola çıkarak Orta Doğu siyasetini resmektedir. 2006 savaşı sonrasında Lübnan'daki iç savaş tehlikesinin nedeni artık sadece karmaşık yapıyı taşıyamayan etnik, mezhepsel bölünmüşlük ve seçim sistemi ile alakalı değil, aynı zamanda toplumu bloklara ayıran bölgedeki güç dengelerinin Lübnan üzerinden gerçekleşmekte olduğudur.

Bu koşullar altında, bölgede yaşanacak istikrarsızlık ve uyuşmazlıklar Ürdün, Suudi Arabistan ve Mısır gibi göreceli olarak istikrarlı rejimlere sahip ve ABD ile yakın ilişki kurmuş Arap devletlerinin iç ve dış siyasetteki hareketlerini sınırlamaktadır. *İslamileşen* ve *Filistinleşen* Orta Doğu coğrafyasının, Ürdün ve Mısır özelinden bakıldığında, Müslüman Kardeşler Cemaati'nin bu ülkelerdeki en önemli muhalif gruplar olması gerçeği her iki rejimin de tehdit algılamalarının Lübnan'daki kriz sonrası ne kadar güçlendiğini ortaya koymaktadır. Yaşanan bölgesel açmazlar nedeniyle, Krallığın dış politika yapılanması Arapçı, İslami ve cemaat kimliklerinden arındırıp, teritoryal bir kimlik yaratma hedefi içerisindedir. Zira bu şekilde demokratikleşme çabaları ülkede güç kazanan siyasi parti ve İslami örgütlerin rejim üzerindeki baskısını azaltabilecektir. Dış politikada atılacak adımların Ürdün toplumu tarafından daha *kabul edilebilir* ve *meşru* bir hal alması, rejim açısından Ürdünlü olmayı yeniden tanımlamaktan geçmektedir.⁴³ Bu noktadan hareketle, Krallığın 1989 sonrası demokratikleşme çabaları muhalefetin seçim yasasındaki reform talepleri dahil olmak üzere, dinamik değil *durağan* bir sürecin yaşanmakta olduğunu göstermektedir.⁴⁴

Sonuç Yerine:

1950 ve 60'larda Arabizmin zirvesinin yaşayan Arap dünyası bir yandan 1967 Arap-İsrail savaşının getirdiği yeni kimlik arayışları diğer taraftan 1978-79 Camp David görüşmeleri sonucunda Mısır'ın İsrail'i tanıyan ilk Arap devleti olması, Pan-Arapçı kimliğin ve Üçüncü Dünyaçılık hareketinin etki alanını oldukça daraltmıştır. Hatta bu yıllarda 'Arabizmin sonu' tartışmaları⁴⁵ Orta Doğu'daki ülkeleri *geçirgen* Arapçı kimlik politikaları yerine teritoryal kimlik inşa etme süreçlerine yönlendirdi. Bu noktada ilk örneğin Mısır olduğunu söyleyebiliriz. Benzer şekilde Ürdün Krallığı 1987 yılında bölgede güç kazanan *intifada* hareketinin ve ulus-aşırı kimlik politikaların ve söylemlerin yaratacağı tehdit algılamalarını azaltmak amacıyla demokratikleşme sürecine girmiş ve Batı Yakası ile ilişkilerini kesme noktasına kadar gelmiştir. Haşemi Krallığı için 1988'den bu güne *Filistinleşen* Orta Doğu ve – daha da hayati olan – *Filistinleşme* potansiyeli

⁴³ "Political parties raising voices against the new law", *The Jordan Times*, 13-14 Temmuz 2007.

⁴⁴ "Revival of the National Agenda", *The Jordan Times*, 1 Ekim 2007.

⁴⁵ Fuad Ajami, "End of Arabism", *Foreign Affairs*, Winter, 1978.

olan bir Ürdün toplumu ve siyaseti yerine *Ürdünlüleşen* bir siyaset yaklaşımı uygulamak öncelikli bir hal almıştır.

Orta Doğu genelinde demokratikleşme süreçleri etnik, mezhepsel ve yerel kimlikleri harekete geçirmekte, devletlerin doğasını ve görevini dönüştürmekte ve bütüncül yapısını yıpratabilmektedir. Özellikle mezhepsel ve yerel bağlılıklar göz önüne alındığında bu gruplar içerisindeki dayanışma duygusu süregelen rejimlere karşı hareket alanı kazanmaktadır. Bugüne dek *patronaj* ilişkileriyle siyasal istikrarı sağlayan Ürdün Krallığı demokratikleşme süreçleriyle sosyal bölünmelerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu noktada Krallık, kontrol mekanizmalarını *teritoryal* kimliğe vurgu yaparak yeniden tesis etme ihtiyacı ve amacı taşımaktadır.

2003 ve 2007’de yapılan parlamento seçimleri ülkede rejime sadakat duyan ve kraliyet yanlısı bağımsız milletvekillerinin büyük çoğunlukla temsiliyet kazanmasını sağladı.⁴⁶ Seçim sonuçları ülkede El-Aksa *intifadası* ve Irak işgali sonrası gücünü oldukça hissettiren İslami hareketin faaliyet alanını yasal müdahalelerle denetim altına almanın ne derece mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu dönemde Filistin ayaklanması ve Irak meselesi aslında rejimin Arapçı politikalarından uzaklaşıp, *Ürdünlüleşmeyi* tercih etmesi Ürdün toplumu üzerinde teritoryal kimlik oluşturma sürecinin ne denli zor olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Zira Arabizm Soğuk Savaş yıllarındaki baskın konumunu yitirse de bölgede yaşanan krizler ve Arap toplumlarının yaşadığı sorunlar Ürdün toplumunda yankı bulmaktadır. Oluşabilecek Filistin, Arapçı, İslamcı ve anti-Amerikan odaklı muhalefetin gücünü azaltmak rejim açısından demokratikleşmeden önce “rejim istikrarını” korumayı ön plana çıkarmaktadır. Krallık rejimin devamını sağlamayı öncelikli hale getirirken bir yandan kimlik politikalarıyla Ürdün’ün çıkarlarını ve gündemini Filistin ve Irak meselesinden ayırttırmaya yönelirken diğer taraftan monarşinin bekası için demokratik açılımdan geri adım atmaya tercih etmektedir.

KAYNAKLAR

- Gudrun Kramer, “Integration of the Integrists”, in Ghassan Salamé (der), **Democracy Without Democrats**, I. B. Tauris, London, 1994.
- Raymond Hinnebusch, **International Politics of the Middle East**, Manchester University Press, 2003.
- Adnan Abu Odeh, **Jordanians, Palestinians and the Hashemite Kingdom of Jordan in the Middle East Peace Process**, United States Institute for Peace Press, Washington D.C., 1999.
- Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, İletişim Yayınları, 1997.
- Adid Davişa, **Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa**, Literatür Yayıncılık, 2004.
- Uriel Dann, **King Hussein’s Strategy of Survival**, Washington Institute for Near East Policy, 1992.

⁴⁶ “Jordan: Elections without Surprises”, *Arab Reform Bulletin*, Vol: 5, Issue: 8, Ekim 2007.

- Valerie York, **Domestic Politics and Regional Security: Jordan, Syria and Israel, the End of an Era?**, International Institute for Strategic Studies, 1988.
- Benedict Anderson, **Imagined Communities: Reflections of the Origin and Spread of Nationalism**, Verso, London, 2006.
- Ilya Harik, "The Origins of the Arab State System", **The Foundations of the Arab State**, Ghassan Salamé (der), Croom Helm, 1987.
- Shaul Mishal, **West Bank/ East Bank: The Palestinians in Jordan, 1949-1967**, Yale University Press, New Haven, 1978.
- Ilan Pappé, "Was the West Bank Jordanized?", Ilan Pappé ve Joseph Nevo (der), **Jordan in the Middle East: The Making of a Pivotal State 1948-1988**, Frank Cass Publishing, Portland, 1994.
- Joseph Nevo, "Changing Identities in Jordan", *Israel Affairs*, Vol: 9, Issue: 3, 2003.
- Laurie Brand, "Palestinians and Jordanians: A Crisis of Identity", *Journal of Palestine Studies*, Vol: 24, No: 4, Summer 1995.
- Yezid Sayigh, "Jordan in the 1980s: The Legitimacy, entity and identity", Rodney Wilson (der), **Politics and Economy in Jordan**, Routledge, Centre for Near and Middle Eastern Studies, 1991.
- Jennifer Noyon, **Islam, Politics and Pluralism: Theory and Practice in Turkey, Jordan, Tunisia and Algeria**, The Royal Institute of International Affairs, London, 2003.
- Russell E. Lucas, "Press Laws as a Survival Strategy in Jordan, 1989-99", *Middle Eastern Studies*, Vol: 39, No: 4, October 2003, pp: 81-98.
- Sami Al-Khazendar, **Jordan and the Palestine Question: The Role of Islamic and Leftist Forces in Foreign Policy- Making**, International Politics of Middle East Series, Ithaca Press, Reading, 1997.
- Russell Lucas, "Jordan: Death of Normalization with Israel", *Middle East Journal*, Vol: 58, No: 1, Winter 2004
- Curtis Ryan, "Jordan First: Jordan's Inter-Arab Relations and Foreign Policy Under King Abdullah II", *Arab Studies Quarterly*, Vol: 26, Issue: 3, Summer 2004.
- Scott Greenwood, "Jordan Al-Aqsa Intifada and America's War on Terror", *Middle East Policy*, Vol: X, No: 3, Fall 2003.
- Ryan Curtis, **Jordan In Transition: From Hussein to Abdullah**, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2002.
- Fares Braizat, "Jordan: Why Political Reform Does Not Progress", *Arab Reform Bulletin*, Vol: 4, Issue: 6, July 2006.
- Curtis Ryan, "Jordan First: Jordan's Inter-Arab Relations and Foreign Policy under King Abdullah II", *Arab Studies Quarterly*, Vol: 26, No: 3, Summer 2004.
- Ellen Lust-Okar, "Elections under Authoritarianism: Preliminary Lessons from Jordan", *Democratization*, Vol: 13, No: 3, June 2006.
- "Red Alert in Jordan", *International Crisis Group* (ICG) Report, 19 Şubat 2003, www.crisisgroup.org (20 Mart 2006)

- Jillian Schwedler, “Occupied Maan: Jordan’s Closed Military Zone”, *Middle East Report* (MERIP), 3 Aralık 2002, www.merip.org/mero/mero1120303.html (erişim tarihi: 3 Nisan 2006)
- Shmuel Bar, **The Muslim Brotherhood in Jordan**, The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv University, 1998.
- Fuad Ajami, “End of Arabism”, *Foreign Affairs*, Winter, 1978.
- *Arab Reform Bulletin*, Vol: 5, Issue: 8, Ekim 2007.
- *The Jordan Times*, 14 Kasım 2002.
- *Dünya Gündemi*, 24 Eylül – 1 Ekim 2006, 12 – 19 Mart 2006.
- *Economist Intelligence Units*, “Country Reports: Jordan”, Third Quarter, 1994.
- *Economist Intelligence Units*, “Country Reports: Jordan”, Haziran 2001.
- *Economist Intelligence Units*, “Country Reports: Jordan”, Haziran 2002.